

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מתקני לשון ותיקוני לשון: דרך ותכלית

ממי לומד אדם לשון?

אדם לומד את לשונו מהוריו, משאר בני משפחתו, מחבריו וממוריו, מעיתונים ומספרים. ואלה – מאין קיבלו? מי הנחיל להם את הלשון כך שיוכלו להנחילה הלאה, לדורות הבאים? אותה רשות, לקבוע דרכי הבעה בלשון, מי מסר אותה בידם, בפיהם? מי הסמיך אותם ללמד את הלשון לילד, לנער, לבוגר? מי קבע, ש"כורתים ברית" אבל "עושים חוזה", ולא "כורתים חוזה"? ועל סמך מה יש שאוסרים לומר "אפילו אם", אף-על-פי שהצירוף מצוי במקורות משובחים מכמה רבדים של לשוננו? התשובות אינן פשוטות.

א. מי מלמד לשון?

דוברים רבים, ובהם מורים, מדענים וסקרנים גרידא, מהססים לפעמים בדבר שימוש לשון כלשהו. את ספקותיהם הם מפנים אל הסמכויות הידועות להם, כגון אלה הנזכרים לעיל, ושואלים בעל-פה או גם בכתב. הללו עונים כמיטב ידיעתם או כמיטב יכולתם לברר את התשובות, וכך נוצרים יחסים של מורה ותלמיד, יועץ ונועץ. ויש גם מורים ויועצים אשר מעדיפים לרכז את מידע הלשון שברשותם ולהפיצו בספרים או במאמרים, כדרך כל מדע. הזכות לפסוק הלכה בלשון, הסמכות להדריך אחרים ולייעץ להם בשימוש תקין או עדיף, אלו מסורות למי שהוכיחו את למדנותם ואת עומק ידענותם בלשון, והם מוחזקים כמרכזי מידע לרבים, ממש כמורי מקצועות אחרים. לדוגמה: **יד הלשון** ליצחק אבינרי ודייק ליעקב בהט ומרדכי רון, **עברית** מאת מרדכי קשתן, **עברית כהלכה** ליצחק פרץ, ועוד ועוד. הלוא כל המדעים מתפתחים, ותפיסות מקובלות משתנות עם הזמן. כך מתנהג גם חקר הלשונות ובתוכן העברית. מאין לומדים מידע והבנה בלשון, עד שיכולים להורות בציבור? ואיך מעדכנים את ידיעתה ומעמיקים את הבנתה, עד שרשאים לתקן את לשון הזולת?

ב. אסכולות בתיקוני לשון

אין לך דבר קבוע יותר בלשון חיה מהשתנותה. איך מתקבלים בחברתנו השינויים החלים בלשון? האם דרוש להם אישור כניסה? ומידי מי? גישות שונות כאן, על-פי אסכולות שונות.

1. **השמרנים** מבקשים לשמר כל תופעת לשון הבאה סדורה במקורות הקדומים, והם מסתייגים מן השינויים ומן החידושים שלאחר מכן, כי "אינם ברוח המקורות". לדידם המקרא מקור והמשנה מקור והמדרשים שבספרות חז"ל מקורות הם, ולא עוד. על-כן יש לקום ולתקן כל שינוי מדרך המקורות האמורים, כי השינויים הם בחזקת שיבושים וסטיות. למשל, לא "אי אפשר היה", אלא "לא היה אפשר"; לא "עכשיו שומע יצחק", אלא "עכשיו יצחק שומע" ומדוע? כי "כולנו בגדר תלמידים, אף הסופרים והמשוררים הטובים, ועלינו ללמוד ולחקות תחילה את לשון קדמונינו, ורק אחר-כך נהיה רשאים לפתח וליצור משלנו." (אבא בנדויד, בעל **מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה**, 1974, 1978; הוא היה יועץ הלשון ברשות-השידור, וספרו זה משמש את העורכים, את הקריינים ואת יועצי הלשון. הכותב על פיו נמנע מטעויות רבות.) על סמך-מה פוסקים "נכון" או "שגוי"? איזהו סגנון עברי "טוב", ההולם שידורי חדשות בעברית? על-פי השימוש במקורות. המצוי במקורות שנמנו, או התואם את רוחם ואת סגנונם – תקין.

2. לעומתם יש אסכולה של **הדוגלים בלשון העם**, ובעיניהם כל מה שאומר רוב המשתמשים בלשונונו עדיף מלשון המקורות, כי טבעי הוא יותר. כך מלים כמו **פלאגאן**, **לפרגן**, **פף** ו**חנטאריש**; כך **מבטאים** כמו **ינְבָחוּ**, ו**לְתַפֹּר**, צורות כמו **רְקֻמוֹת**, **שְׁמַעְתָּם**, **מְלָפוֹת**, וביטויים כגון "אל תעשה גלים" או "קיבל רגליים קרות". הרי זו המציאות הלשונית הנשמעת בכפר ובעיר, בשוק וברחוב, בבית החרושת ובשדה, ואין היגיון לפסול התנהגות לשונית של הרוב, בשם אידיאל שמרני. את המשמש בלשון היום-יום יוצר העם, ולא הגיונם של חכמי לשון. אסכולה זו מוצאה בעיקר בחוץ לארץ. הרבה ממה שטוענים חסידיה בארץ, שגילו, כביכול, "התפתחות טבעית ומקורית בעברית שלנו", אינו אלא תרגום מלשונות חוץ. אכן, יש חידושים, במלים ובסדר הופעתן במשפט, ויש לאלה השפעה בלשונונו, וגם נוצרו פה ביטויים יפים ומקוריים, אך לא כל הנאמר ברחוב או בשדה טבעי הוא בעברית הכללית, כי אוזני כולנו משוחזות בידי הפרסומת והתקשורת, הניזונות ממקורות המימון. (תקציב פרסום סביר בידי גוף כלשהו, יכול

לשנות בן-עשור את טבעה של לשוננו). המפרסם קובע תקנים בלשונו (השווה דרך משל את השפעת "הגשש החיזור": "זה רדיו?" או "אתה הבנת את זה, ברוך?" או "נפלנו ברצפה?"). הדברים נכונים בכל לשון, ובוודאי שנכונים הם לגבי לשון מתחיה כעברית.

3. אסכולה שלישית היא זו של חסידי הלשון התרבותית-הספרותית. אלה טוענים, שבענייני לשון לא המקורות לבדם קובעים, ולא דוברי-הלשון כיום קובעים, אלא כבכל אומה, הסופרים הקלסיים הם אשר קובעים, בכתביהם ובמאמריהם ובתרגומיהם מופת שלהם. על סגנונם, הממזג את סגנונות כל הדורות שקדמו, נבנית שפת-הדור ושפת הדורות שיבואו. וסגנון ממזג זה כולל את לשון המקרא, את לשון-המשנה וספרות-חז"ל, את לשון התפילה ואת הלשון העברית החדשה, שלמן המאה הקודמת ועד ימינו. כך מחדש סופר, למשל: "להתמשקף או לחדול?" בסיפורו של ס' יזהר "השומר בכרמים", בקובץ **ששה סיפורי קיץ**, 1950, עמ' 50. אכן, אין סגנון אחד ואחיד, וגם בלשונם של סופרים יש סטיות מעצם הטיפוס הלשוני שבחרו לעצמם. גם לא הכול מסכימים, שטענת סטייה מסגנון שמצא מדקדק אכן טענה היא. כדאי להשוות כאן את הוויכוח שהתפרסם בלשונו **לעם** כו (תשל"ה) על פני קונטרסים אחדים, והוא דיון בין עורך לבין הסופר אודות סגנון לשון-חכמים מול סגנונו של משה שמיר במלך **בשר ודם**: האם **"מבקש הוא"** טוב וקולע לעניין, או שמא **"הוא מבקש"** עדיף. בכלל כבר נאמר, ששגיאה לא חדלה מהיות שגיאה, גם אם נמצאה בטקסט מקודש, קל וחומר אם נפלה בכתבי סופר נערץ בן-ימינו. מנדלי מוכר-ספרים, ביאליק, טשרניחובסקי, אחד-העם, עגנון, ברנר, שז"ר, גולדברג, שלונסקי, מלצר, מגד, אמיר, א"ב יהושע, חיים באר, עמוס עוז ועוד ועוד, מתרגמים וסופרים ומשוררים, אלה קובעים בכתביהם את לשון הדור. וראוי לומר, שגם בין אלה יש שעורכים ומתקנים אותם, כגון שביאליק תיקן את מנדלי, אברונין תיקן את ביאליק, והראבן מעירה לסופרי דורנו.

ג. התכלית

שימוש הלשון הלכה למעשה הוא שצריך לקבוע את קנה המידה ללשון ההולמת, המוצלחת, זו שקרויה "טובה", או גם "נכונה". רצוי מאוד להגיע ללשון בהירה ומדויקת, סדורה ומוכנה לשימוש. אבל הרי לא לשון אחת

בלבד ירשנו, אלא לשונות אחדות, בנות תקופות רבות בהיסטוריה. לידינו הגיעו אפשרויות אחדות, ומתקני הלשון לא תמיד ידעו במה לבחור, ויש שהכשירו את כל האפשרויות. יש כאן ריבוי ועושר השמור ללשון לרעתה. אמנם יש התנגדות לאחידות בלשון, בשם הגיוון והחופש האישי בהבעה. אך בשלב הלימוד (ורובנו תלמידים ולא יוצרים) כדאי להגיע תחילה לאחידות מסוימת. ואם יש יותר מאפשרות אחת – ראוי להמליץ על הדרך העדיפה בין הדרכים הניתנות.

ד. דרך התיקון

1. בעבר נהגו לתקן בדרך של צווים: "אמור '...'! אל תאמר '...'!" כך עשו מורים ויועצי לשון, כך עורכים ומסגננים, וכמוהם מומחים ו"מוסמכים". הרי לא תמיד היה פנאי להעמיק בכל שאלה ובכל ספק שעלה בלב שואל, אבל הרוב מעדיפים דיוק בלשון, הקפדה על ניסוח תקין, צירוף נכון ושימוש הולם. על כן מספקים תשובה מהירה, תכליתית, ללא בדיקה מחודשת מדי פעם. למשל, "אמור: 'דִּינִי' ולא 'דִּינִי', 'פלוני עובד בפועלים (!)', (כלומר, באמצעות פועלים), ולא 'עם פועלים!'" (כך פורסם בקונטרס **דִּינִי עֲבָרִית** **נְכוּנָה** שיצא לפני כשני דורות (חסרה שנת דפוס), מס' מ"ח (עמ' 9), מטעם ועד הלשון). כידוע, הכול מדברים, ורבים אף ממציאים לעתים צורות התבטאות, אלא שלא כל חידוש של כל אדם ראוי לחיקוי. התקן הכללי מופץ, בסופו של דבר, בכלי-התקשורת ובספרות, ורק הזמן מכריע אם התקבל בציבור חידוש מסוים; ואילו התקן המקצועי נקבע בידי המומחים המוסמכים. לדוגמה: מרקע (כי אינו מסך), מיומנות (שאינה כישרון), קלטת (במקום קסטה), תת-אדום (במקום אינפרא-אדום) ועוד. בשני הסוגים של תקן, הן בזה של המלים המצויות בשימוש כללי, הן בתקן המקצועי, של תחום מצומצם יותר, ההכרעה היא בידי רוב המשתמשים. זה סופו של התהליך. הרוב קובע את השימושים למעשה במלים ובצירופים, גם בין אנשים סתם, מן השורה, וגם בין אנשי המקצועות השונים. ומשום שרוב זה נתון, כידוע, להשפעות שונות, על-כן צצה השאלה, איך יענה המתקן לשואליו? על-פי מה ימליץ?

2. היום אין גוזרים, כשיש אפשרויות אחדות, אלא מסבירים וממליצים. "דברי חכמים בנחת נשמעים." נעזרים בלשון הסופרים והמשוררים החיים עמנו, ואלה שחיו בדורות שאך חלפו, כגון אותם שהזכרנו ושנכנסו לגדר

הכותבים הקלסיים, ודבריהם נקראים, מושרים, נלמדים בבתי-הספר, ומומלצים לחיקוי. יש בסגנונם מזיגה של לשון-מקרא ולשון-חכמים ולשונות התפילה והזמירות והחסידות, וניכרת התרועעות של יסודות בין אלה לאלה. כך באוצר המלים, כך בצורות הדקדוק, וכך בתחביר, שגם הוא נתון להשפעות מבחוץ. התחרות והלבטים בין אלו לאלו נותנים אותות בהכרעות, הן בספרות, הן בעיתונות ובלשון התקנית, הן בלשון הדיבור. המתקנים בוחרים וממליצים לרוב על-פי שיקולים הגיוניים, אבל הרי אין ההיגיון שליט יחיד, והמתקן חייב לבחור. לכן יכולים המורים והיועצים להמליץ כך או אחרת, והם מתחשבים בהכרעותיהם בעובדות הלשון ובשימושיה, כרשום במילונים ובמקורות ובספרי-היעץ המקובלים, וגם לניסיונם ולהרגשתם יש חלק בתהליך הקביעה.

3. שונה מכל אלה עניין הסגנון הספרותי לעומת הסגנון היום-יומי, בין שהוא רשמי ובין שהוא עיתונאי או דיבורי. הרי כאן אין מקום לאחידות. הסופר בוחר לו סגנון ההולם את צרכיו, והפקיד בוחר לו סגנון למכתבי משרדו, והעיתונאי בוחר לו התבטאות לתיאוריו או לדעותיו, והתלמיד משתמש בלשון ה"קופצת" לעטו או לפיו. הסגנון הספרותי מנחה, אך שגור יותר הסגנון העיתונאי, סגנון המאמרים, הכתבות והידיעות. משתמשים בו נואמים ומשכילים, דוברים רשמיים ואנשי ציבור ברדיו ובטלוויזיה, וכולם משתדלים לשכלל ולחקות זה את זה. בביתו של אדם או בקרב מרעיו, בנסיבות שאינן רשמיות, ננקט גם סגנון שהוא תת-תקני, פחות מן הנשמע בהרצאה או במכתב. "הנך יפה, עיניך יוניים", ניסוחו של המשורר בשיר השירים, מקביל כלשהו אל "אֵי, עֵין שְׁחוּרָה הֵיטָה לָהּ" בלשונו של זלמן שניאור, אבל שונה למדי מסגנון "יְפִי העיניים של גבירתי ראוי לעיון מדוקדק", כפי שעשוי לנסח פקיד, והעיתונאי יכתוב, אולי, "עיני הצעירה השאירו רושם עז". אשר לתלמיד – התלמיד עשוי לומר, אולי, "איזה עיניים גנובות..." מתקני-הלשון אינם אמורים להתערב בדרגה אישית זו של התבטאות, כי היא מסורה בפיו של כל אדם. הם יכולים להציע ניסוחים הולמים לנסיבות רשמיות, לכתובה תקנית, לטקסים, למסיבות פומביות וחגיגות, ויש שהם מתקנים גם לסופרים מהוללים ולמשוררים חביבי-הקהל, ורובם מקבלים את ההמלצות. רק מדבר אחד יש להיזהר: מכפיית הלשון הספרותית על לשון המשרד, בכוונה הטובה של שכלול הלשון. אין בכך צורך, ואין לדבר סוף. הרי אין לתבוע ממורים, שיאמרו בכיתות "לפניך הוו יודעים..." או "לא שמעתים", אלא כתרגילי-לשון וכהדגמות!

ה. המצב כיום ותחזית לעתיד

יש בעיות יסודיות בלשון, והמבינים בתחום הזה חלוקים בדבר תוצאות התיקונים לדורות הבאים. יש שאלות שאין להן פתרון כלל, או שאין פתרון נראה בעין, ויש שהמתקנים חלוקים בשאלות פרטיות, ובין החולקים יש מי שלא הביאו בחשבון את העניין כולו. דוגמה לאלו – הביטוי "למפרע". מדקדק ידוע, בעל טור-לשון בעיתון, הכשיר אותו לשימוש במשמעות "מכאן ולהבא", בהסתמכו על פירוש מוטעה שפורשה פסקה בהלכה. אך כבר הוכח לכול, שהמשמעות הנכונה היא זו של "מכאן ולאחור, רטרואקטיבית" (ולא "מראש", כדבריו).

חייבים לקבוע תחילה עקרונות לפסיקה, מה תקני ומה חריג, מה קביל ומה צורם, כי באין עקרונות חולקים מתקני-הלשון אלה על אלה. חסרים להם יסודות בטוחים ומוסמכים לפסיקותיהם. ואף קורה לא פעם, שמתקן-לשון זה או אחר אינו עקיב ואינו אחיד בעיקרון המונח ביסוד תשובותיו על שאלות שונות (כגון שכמעט אסר על "ראיין" ל"אינטרוויו" והמליץ על "סעסע" ל"טרמפ"; י' אבינרי, *יד הלשון* [תשכ"ד], עמ' 515, ועמ' 431).

העברית התקנית הנקבעת כיום, והעתידה להיקבע בדור הבא, לא כולה תיחשב תקנית בדורות שיבואו אחר-כך. התפתחות השפה מושפעת בעיקר מן הלשון הספרותית הטובה, הנלמדת בחינוכנו, אך היא נוטלת גם מלשון העם הדובר בה, וכל דור ייקרא לשוב ולברור ולקבוע תקן, כשם שעושים בכל תקן וכשם שתיקנו בדורות הקודמים. הנה, תלונתם של מורים נגד "אברהם יִשָּׁן אתמול" שוב אינה נחשבת היום; השימוש ב"אני חִפֵּץ" של ראשית המאה הוחלף בדורותינו, ואנו גורסים "אני רוצה"!

על המתאמצים בתיקוני לשון לשקול היטב כל עניין, לבדוק אותו מכל צדדיו, ולהורות רק לאחר ביסוס הגון. ואם אין ביסוס להכרעה – ישמשו השניים יחד, עד שיוכרע. אין רע בהנחת עניין לשוני לקביעתם של המשכילים בלשון, בחינת יכריע שימושם.

רק אם המתקן רוצה להרחיב את הפער בין לשון דורנו ללשון הדורות הבאים, אם ירצה להפריד בין תרבותנו לתרבותם, ובין תרבותנו לתרבותם של אבותינו, רק אז אין צורך בתקן ובתיקון. לעומת זאת, אם רצוננו שתהא תרבות הדורות הבאים קרובה לתרבותנו, שתדמה לשונם ללשונו, אם אנו חושבים, שראוי לבנינו להבין אותנו, ואנו נבין אותם ואת הורינו ואת תרבות הדורות שחלפו, עלינו להשתדל, שהלשונות יהיו קרובות זו אל זו, על-פי תקני-לשון הנקבעים כחוק.